

П. С. МАТВЄЄВ

Петро Сергійович Матвєєв, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДНОСИН СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ З ОРГАНАМИ АНТИМОНОПОЛЬНОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Сучасні досягнення України в міжнародному вимірі конкурентоспроможності економіки, рівня розвитку та ефективності функціонування національної інноваційної системи є сьогодні, на жаль, недостатніми для забезпечення сталого розвитку вітчизняної економіки, гарантованої національної безпеки, виходу в найближчій перспективі за рахунок економічного зростання на європейські стандарти життя українських громадян.

Для ефективного вирішення цієї проблеми необхідно визначити вихідні позиції основних компонентів національної інноваційної системи, ступінь їх відповідності вимогам інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, виявити слабкі сторони і перепони, що гальмують такий розвиток, а також наявні переваги і потенційні можливості щодо здійснення узгоджених системних змін.

Сфера конкурентних відносин, так само як і загалом сфера господарювання, є надзвичайно складною з огляду на різноманітність відносин, що виникають між її суб'єктами та іншими учасниками господарського життя. Відносини, що складаються при цьому, попри свою багатоманітність, є господарськими, оскільки їм притаманні спільні специфічні ознаки, такі як: сфера виникнення, зміст, особливий суб'єктний склад і поєднання майнових та організаційних елементів.

Значний ступінь правового регулювання на рівні актів законодавства у поєднанні з локальним регулюванням конкурентних відносин, у тому числі по вертикалі, зумовлений суспільним значенням цієї сфери господарювання, складністю господарських та пов'язаних з ними зв'язків.

Дослідження суті правовідносин суб'єктів господарювання з органами Антимонопольного комітету України (далі – АМК) та їх правової природи дасть змогу системно підійти до визначення балансу державних та приватних інтересів у сфері захисту конкурентних відносин, задля вдосконалення конкурентоспроможності технологій, продукції та послуг, адже і держава, і окремі суб'єкти господарювання заінтересовані у такому захисті, а міра впливу держави на ці відносини має здійснюватися в межах суспільного правопорядку у сфері господарювання. З точки зору стимулів для запровадження науково-технічного прогресу найважливішу роль може відігравати створення умов добросовісної конкуренції на всіх рівнях господарювання та у всіх галузях економіки.

Саме під тиском конкурентної боротьби суб'єкти господарювання змушені запроваджувати нові технології, нові види продукції і послуг, організаційно-технічні та соціально-економічні рішення виробничого, фінансового, комерційного, адміністративного та іншого характеру. Зазначені нововведення мають сприяти підвищенню конкурентоспроможності продукції, успішної демонстрації її на внутрішніх і зовнішніх ринках, що в свою чергу є важливим стимулом інноваційної діяльності. Зрозуміло, що там, де відсутня конкуренція, стимулів для інноваційної діяльності немає. На монополізованих ринках втрачається будь-який сенс залучати додаткові кошти для удосконалення виробництва та покращення якості продукції (послуг). Отже, можна зазначити, що низький рівень конкуренції в тій чи іншій сфері суспільного виробництва обумовлює поступове зниження ефективності окремо зазначеної сфери. Варто наголосити, що конкуренція для будь-якої країни є рушійною силою, могутнім поштовхом розвитку всіх сфер життя суспільства.

Для конкурентної економіки характерним є функціонування достатньо широкого кола виробників, які у боротьбі за споживача змушені знижувати ціни й підвищувати якість своєї продукції. Для цього їм необхідно постійно вдосконалювати технологію й організацію виробництва, підвищувати кваліфікацію кадрів, розвивати систему реалізації товарів. Все це, у свою чергу, стимулює розвиток науки і техніки, сприяє міжнародній співпраці, підвищенню ефективності суспільного виробництва. Водночас, конкуренція захищає кожного окремого споживача, забезпечуючи йому широкий вибір товарів і послуг за доступними конкурентними цінами. Так, держава має усіляко сприяти створенню ефективного конкурентного середовища як на загальнодержавному, так і на регіональних рівнях, має дбати про конкурентоспроможність вітчизняних товарів на світовому ринку, а досягти цього без постійної орієнтації на інноваційний розвиток сьогодні неможливо.

Все вищезазначене спонукає до думки, що дослідження суті правовідносин суб'єктів господарювання з органами АМК є актуальним у сьогоденних реаліях у зв'язку з розвитком інноваційної економіки, який супроводжується появою на українському ринку потужних компаній, у тому числі іноземних, а відтак –

посиленням конкуренції в усіх сферах господарської діяльності. Тому виникає нагальна потреба у забезпеченні належного функціонування системи захисту економічної конкуренції в цілому та розробці ефективних способів захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання у відповідних правовідносинах зокрема. Відповідно до чинного законодавства АМК є тим державним органом, основним завданням якого є реалізація державної конкурентної політики. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Антимонопольний комітет України»¹, безпосередньо взаємодіючи з суб'єктами господарювання, іншими державними органами, споживачами, АМК виконує покладені на нього функції захисту конкуренції.

Відповідно до частини другої ст. 42 Конституції України² держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Частина перша ст. 18 Господарського кодексу України³ встановлює, що держава здійснює антимонопольно-конкурентну політику та сприяє розвитку змагальності у сфері господарювання на основі загальнодержавних програм, що затверджуються Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України.

Сьогодні, в умовах розвитку інноваційної системи, існує нагальна потреба в оновленні ряду положень законодавства про захист економічної конкуренції в частині посилення його ефективності, подальшої гармонізації із сучасним правовим регулюванням цієї сфери в Європейському Союзі. Адже ефективність державного захисту конкуренції шляхом застосування законодавства про захист економічної конкуренції зменшується внаслідок невирішеності окремих питань щодо взаємодії органів Антимонопольного комітету України з правоохоронними органами, державною службою інтелектуальної власності та ін. Також, на жаль, сьогодні недостатньо є узгодженість між антимонопольно-конкурентною та промисловою, інноваційною, інвестиційною, аграрною, зовнішньоекономічною, ціновою політикою і політикою захисту прав споживачів. Серед пріоритетів та в планах діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, державних органів, що здійснюють регулювання в окремих сферах діяльності, органів місцевого самоврядування, як правило, відсутні конкретні завдання щодо розвитку конкуренції. Вирішення зазначених проблем потребує життя комплексу послідовних взаємопов'язаних заходів, основним змістом яких є зміна напрямів, пріоритетів і засобів впливу держави на господарські відносини з метою розвитку інноваційної діяльності в Україні.

Так, в умовах екстенсивного розвитку світового ринку необхідно повною мірою використовувати і розвивати закладені в законодавстві інструменти та механізми регулювання економічних процесів для просування в одному зі світовою спільнотою напрямів⁴. Саме тому втручання держави в економічні процеси повинно відбуватись передусім на основі принципу законності та з дотриманням балансу між публічними інтересами споживачів і приватними інтересами суб'єктів господарювання, який випливає зі змісту принципу верховенства права.

За роки незалежності в Україні здійснено багато заходів, спрямованих на створення ефективного конкурентного середовища. Водночас, як свідчить практика, ці заходи виявились або недостатніми, або не завжди ефективними для того, щоб створити справді ефективну інноваційну економіку. На жаль, поки що держава так і не змогла подолати тенденцію до монополізації виробництва. Отримавши незалежність, Україна отримала в спадщину вкрай монополізовану економіку. Відповідно до «Державної програми демонополізації економіки і розвитку конкуренції», яка визначила основні завдання політики демонополізації як пріоритетного напрямку здійснення антимонопольної політики, з цілісних майнових комплексів монопольного типу були виділені десятки тисяч самостійних підприємств, що дало відчутний поштовх формуванню конкурентного середовища⁵.

Одночасно із заходами демонополізації і підтримки малого та середнього бізнесу в країні був запроваджений контроль за процесами економічної концентрації, що мало протидіяти виникненню нових монополістів⁶. Але цей напрям державної політики теж виявився недостатньо ефективним, що призводить до виникнення нових і нових проблем у сфері конкуренції. На жаль, слід констатувати, що попри всі зусилля держави проблеми подальшої монополізації суспільного виробництва залишаються надзвичайно гострими.

Взаємовідносини АМК із суб'єктами господарювання постійно виникають як на загальнодержавному ринку, так і на окремих ринках – галузевих та територіальних. Захист економічної конкуренції вимагає від АМК постійної та систематичної розробки нових механізмів протидії проявам недобросовісної конкуренції та порушенню законодавства про захист економічної конкуренції. Від ефективної реалізації функцій АМК залежить стан конкуренції на ринку. Така діяльність АМК покликана захищати як права споживачів, так і права господарюючих суб'єктів, що діють на ринку.

Взаємовідносини АМК та суб'єктів господарювання відіграють значну роль у реалізації державної конкурентної політики, оскільки через таку взаємодію, в поєднанні з розробкою відповідних механізмів застосування законодавства про захист конкуренції, АМК здійснює захист і відновлення порушених прав учасників ринку та споживачів, запобігає подальшим порушенням, пов'язаним з обмеженням конкуренції.

З метою попередження монопольного становища окремих суб'єктів господарювання на ринку створення, реорганізація та ліквідація суб'єктів господарювання, придбання їх активів, часток (акцій, паїв) господарських товариств, а також утворення об'єднань підприємств або перетворення органів влади на зазначені об'єднання у випадках, передбачених законодавством, здійснюються за умови одержання згоди на це АМК. Правовідносини, що виникають з приводу концентрації суб'єктів господарювання, врегульовані Законом України «Про захист економічної конкуренції»⁷. Підстави для надання згоди на концентрацію суб'єктів господарювання визначаються законом. У разі якщо суб'єкти господарювання зловживають монопольним ста-

новищем на ринку, АМК має право порушити справу проти таких суб'єктів та прийняти рішення про накладення штрафів на цих суб'єктів у розмірі до 10 відсотків доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф, а в певних випадках прийняти рішення про примусовий поділ монопольних утворень. Процедура надання дозволу АМК на здійснення концентрації є достатньо тривалою та дорогою. На отримання такого дозволу інвестори змушені витратити значний час і великі кошти. Але ця обтяжлива процедура далеко не завжди попереджує створення монополістів. Нові монопольні структури продовжують таємно виникати в тих чи інших сферах. Часто підприємства скуповуються через підставних осіб; антимонопольного контролю уникають шляхом розпорощення акцій; їх купують окремі особи в розмірах, які не досягають порогових показників, а потім ці особи домовляються про спільне управління підприємством. У результаті майже ні для кого не секрет, що певні впливові групи вже скупили цілі галузі виробництва. Монополізація відбувається не тільки через приватизацію і фондовий ринок, а й через процедури банкрутства, процеси корпоративного управління державними підприємствами тощо⁸. Отже, можна зазначити, що монополізм у явному чи прихованому вигляді сьогодні, на жаль, процвітає в Україні.

Серед монополізованих загальнодержавних ринків переважають ті, для яких характерні високі бар'єри входження внаслідок значної фондомісткості, а також обмеженості ресурсів. Це ринки продукції машинобудування, металургії, хімічної та нафтохімічної промисловості. На регіональному рівні – це ринки водопостачання, тепlopостачання, а також комунальних послуг (ринки з експлуатації і поточного ремонту житлового фонду, технічного обслуговування й ремонту приладів обліку води, газу, тепла, електроенергії та ін.).

Монополізованою є також значна кількість ринків послуг, пов'язаних із здійсненням функцій держави і самоуправління. Серед них – здійснення санітарної експертизи, надання деяких видів послуг з охорони, із проведення реєстрації та обліку технологічних транспортних засобів, послуг з випробування насінневого матеріалу при експортно-імпорتنих операціях, послуг з експертизи проектної документації на будівництво, підготовки документів для оформлення дозволів, ліцензій тощо. Варто наголосити, що швидке зростання монополізації зазначених послуг призводить до високого рівня корупції при їх здійсненні, що є в свою чергу результатом недофінансування державних органів та низького рівня контролю за цими питаннями з боку держави.

Так, можна зазначити, що відносини, які виникають між АМК і суб'єктами господарювання з приводу концентрації, мають подвійний характер, тому що АМК діє не лише як каральний орган, а й до моменту порушення вимоги отримання дозволу на концентрацію або настання факту зловживання монопольним становищем – у іншому статусі. АМК виступає в цьому випадку наглядачем за виникненням монопольних утворень, у чому проявляється його превентивна функція, і лише після виявлення та доведення правопорушення застосовує санкції до правопорушника, у чому проявляється його захисна функція. Державні заходи, які здійснюються для послаблення монополізму та встановлення тенденцій подальшої монополізації економіки, не є ефективними. Встановлені законодавчі вимоги щодо контролю за концентрацією суб'єктів господарювання порушуються на самому високому рівні.

Підставою для виникнення правовідносин суб'єктів господарювання з органами АМК є дії господарюючих суб'єктів у відносинах з іншими суб'єктами господарювання з приводу реалізації їх приватноправових економічних інтересів, під час перебування в економічному стані конкуренції (у всіх її проявах, аж до неконкурентної поведінки). Сферою дії таких відносин є саме економіка, процес здійснення господарської діяльності, що у свою чергу впливає на зміст та напрями їх правового регулювання.

На жаль, стан монополізму української економіки сьогодні не сприяє її ефективному розвитку, не створює достатніх стимулів для інновацій. Монополізованими є ринки, які мають високі бар'єри для входження внаслідок значної фондомісткості, обмеження ресурсів, адміністративних обмежень, а також збереження неринкових організаційних структур та розподільних систем.

Виходячи з наведеного, оптимальним варіантом досягнення мети сталого інноваційного розвитку України є вжиття комплексу заходів, що передбачають вплив на передумови функціонування конкурентних механізмів шляхом зміни змісту й характеру взаємодій суб'єктів господарювання та державних органів за такими взаємопов'язаними напрямками:

- 1) створення передумов для розвитку конкуренції, у тому числі:
 - узгодження промислової, інвестиційної, інноваційної, аграрної, зовнішньоекономічної, цінової політики з антимонопольно-конкурентною політикою;
 - сприяння розвитку малого та середнього бізнесу;
 - усунення або зниження бар'єрів вступу на товарні ринки та виходу з них, зокрема для стимулювання вступу нових суб'єктів господарювання на ринки з обмеженими можливостями для розвитку конкуренції;
 - сприяння розвитку інфраструктури товарних ринків;
- 2) удосконалення державної політики у сфері захисту економічної конкуренції та інноваційного господарювання, зокрема в частині подальшої гармонізації законодавства про захист економічної конкуренції з європейським законодавством у відповідній сфері;
- 3) запровадження проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання, що здійснюють інноваційну діяльність та здійснення контролю за наданням такої допомоги;
- 4) удосконалення державного регулювання монополізованих товарних ринків, зокрема природних монополій, та сфери ціноутворення;

5) інформаційне забезпечення реалізації антимонопольно-конкурентної та інноваційної політики, зокрема використання результатів проведення моніторингу стану економічної конкуренції на загальнодержавному, галузевому та регіональному рівні.

¹ Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26.11.1993 № 3659-ХІІ.

² Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

³ Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>

⁴ Атаманова Ю. Е. Участие в хозяйственных обществах правами промышленной собственности: правовые проблемы передачи инновационного продукта : монография / Атаманова Ю. Е. – Х., 2004. – С. 87.

⁵ Державна програма демонополізації економіки і розвитку конкуренції, затверджена Постановою Верховної Ради України 21.12.1993 р. № 3757-ХІІ.

⁶ Про запровадження механізму запобігання монополізації товарних ринків: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.1994 р. № 765.

⁷ Закони та інші акти в сфері конкуренції. Онлайн база законодавства LexisNexis [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lexisnexis.com/search.aspx?query=antitrust>

⁸ Борисенко З. М. Антимонопольний контроль у корпоративному управлінні. Корпоративне управління в Україні в сучасних умовах / Б. Лессер, І. Бондарчук, З. Борисенко та ін.; За заг. ред. І. Розпутенка та Б. Лессера. – К.: Вид-во К.І.С., 2004. – С. 59–92.

Резюме

Матвеев П. С. Проблемы державно-правового забезпечення відносин суб'єктів господарювання з органами Антимонопольного комітету України в контексті інноваційних правовідносин.

Статтю присвячено дослідженню правовідносин суб'єктів господарювання з органами Антимонопольного комітету України в умовах створення в державі ефективного конкурентного середовища та забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва як передумови інноваційних процесів в економіці. У статті розкриваються підходи до визначення балансу державних та приватних інтересів у сфері захисту конкурентних відносин, задля вдосконалення конкурентоспроможності технологій, продукції та послуг, а також аналізується вплив держави на зазначені відносини. Висвітлюється ефективність державних заходів з демонополізації виробництва, підтримки малого й середнього бізнесу, та процедури контролю за процесами економічної концентрації, а також сформувані висновки і пропозиції щодо державного регулювання антимонопольно-конкурентних відносин в умовах розвитку інноваційної економіки України.

Ключові слова: суб'єкти господарювання, конкуренція, економічна конкуренція, конкурентна політика, інноваційна політика, інноваційна економіка, інноваційні правовідносини, державне регулювання, антимонопольне регулювання.

Резюме

Матвеев П. С. Проблемы государственно-правового обеспечения отношений субъектов хозяйствования с органами Антимонопольного комитета Украины в контексте инновационных правоотношений.

Статья посвящена исследованию правоотношений субъектов хозяйствования с органами Антимонопольного комитета Украины в условиях создания в государстве эффективной конкурентной среды и обеспечения конкурентоспособности отечественного производителя как предпосылки инновационных процессов в экономике. В статье раскрываются подходы к определению баланса государственных и частных интересов в сфере защиты конкурентных отношений, с целью усовершенствования конкурентоспособности технологий, продукции и услуг, а также анализируется влияние государства на обозначенные отношения. Освещается эффективность государственных мер по демополизации производства, поддержки малого и среднего бизнеса, а также процедуры контроля за процессами экономической концентрации, сформированы заключения и предложения относительно государственного регулирования антимонопольно-конкурентных отношений в условиях развития инновационной экономики Украины.

Ключевые слова: субъекты хозяйствования, конкуренция, экономическая конкуренция, конкурентная политика, инновационная политика, инновационная экономика, инновационные правоотношения, государственное регулирование, антимонопольное регулирование.

Summary

Matveev P. The government and legal problems of providing relations of subject management with the Antimonopoly committee of Ukraine in the context of innovation legal relationships.

The article is devoted to research legal relationships of management subjects with Antimonopoly Committee of Ukraine in the terms of creating an effective competitive environment and providing competitive domestic manufacturer as a prerequisite innovation processes in the economy. The article describes approaches to definition balance of government and private interest in the protection of competitive relations with aim to improve competitive technologies, production and service, and also analyzes an influence of the government on listed relationship.

Highlighted the effectiveness of government measures to demonopolisation production, supporting the Small and Medium Business, and also control procedures for the process of economic concentration, formed conclusions and suggestions for government regulation antimonopoly and competition in terms of development of the innovation economy of Ukraine.

Key words: management subjects, competitive, economic competitive, competitive policy, innovation policy, innovation economy, innovation legal relationships, government regulation, antimonopoly regulation.

Отримано 23.05.2013